

МІЖНАРОДНЕ ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРАВО

УДК 341.7
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.23.27>

ШКАБАРОВ В. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права, політології та міжнародних відносин
ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»

ПАЛЄЄВА Ю. С.,

старший викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин
ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»

ДЕРЖАВНИЙ ПРОТОКОЛ: МИНУЛЕ ТА СУЧАСНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ НА ВІДНОСИНИ МІЖ ДЕРЖАВАМИ

Анотація. Кожна держава має свій соціально-економічний, суспільно-політичний устрій, історію, культуру, мову, релігію, традиції. Нормальне спілкування було б неможливим, якби всі вони не дотримувалися загальних принципів взаємовідносин, передусім таких, як повага суверенітету, рівність, територіальна цілісність, невтручання у внутрішні справи іншої держави. Спілкуватися з лідерами інших держав, не завдаючи шкоди престижу держави, дотримуватися загальноприйнятих правил спілкування, поважати особливості держав – це загальноприйняті основи міжнародного спілкування. У статті досліджується поняття дипломатичного протоколу та його вплив на взаємовідносини між державами. Обов'язкове його дотримання потрібне під час визнання нових держав, встановлення дипломатичних відносин, призначення глав дипломатичних представництв, вручення вірчих грамот, здійснення дипломатичних візитів, проведення переговорів і бесід.

Наголошується, що дипломатичний протокол є невіддільною складовою частиною дипломатії, її політичним інструментом, формою, якою супроводжується будь-яка зовнішньополітична акція держави та якої дотримуються її представники. Дипломатія має надзвичайно довгу історію. Розглядаються випадки нехтування протокольними нормами, що призводить до ускладнення ситуації між країнами. Висвітлюється значення протоколу як повсякденної дипломатичної практики. У дипломатичних колах до протоколу ставляться

серйозно. Їх краще не порушувати. В історії дипломатії було багато прикладів, коли через нехтування дипломатичним протоколом або через умисне недотримання виникали конфліктні ситуації. У деяких випадках умисне порушення норм протоколу відбувається за домовленістю між країнами. Це дає змогу показати міжнародному співтовариству існування особливих відносин між ними.

Ключові слова: вищі органи державної влади, культурні традиції, міжнародна політика, національні особливості, офіційні заходи, протокольні заходи, церемоніал.

*Правила протоколу нині здаються децю старомодними,
але не дотримуватися їх настільки безглуздо, як не знімати
капельюха під час відвідування церкви або черевики в мечеті...
По суті, не все так безглуздо в цих урочистих дрібницях.*
Ж. Камбон, французький політичний діяч, дипломат

*Друже мій! Ми з вами знаємо, що за допомогою протоколу,
і тільки, можна поставити державу, яка трохи або навіть
вельми нижча, ніж інші, на найвищу сходинку.*
Отто фон Бісмарк, німецький державний і політичний діяч

Постановка проблеми. Відомо, що в сучасному світі в міжнародному спілкуванні бере участь понад 200 держав. Кожна має свій соціально-економічний і суспільно-політичний устрій, історію, культуру, мову, релігію, традиції. Нормальне спілкування було б неможливим, якби всі вони не дотримувалися загальних принципів взаємовідносин, насамперед таких, як повага суверенітету, рівність, територіальна цілісність, невтручання у внутрішні справи іншої держави. Справді, яким чином і в якій формі одна держава може продемонструвати іншій свою повагу як рівному партнеру? Яким чином держава повинна спілкуватися з представниками інших держав, не завдаючи шкоди престижу й національній гідності? Ці та подібні питання неминуче могли б виникати, якщо б не існувало дипломатичного протоколу як інструменту повсякденної дипломатичної практики [1, с. 23–24].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на багатомікову історію спроб зрозуміти, що таке дипломатичний протокол, та з'ясувати його сутність і значення, виробити єдину уніфіковану дефініцію, ще й на сьогодні залишається чимало питань, які є спірними. Окремі аспекти дипломатичного протоколу привертали увагу дослідників – як вітчизняних, так і зарубіжних, зокрема: А.Ф. Борунков, О.П. Сагайдак, О.Ф. Сакун, Ф.Ш. Ларіна, О.В. Ксенофонов, Дж. Вуд, Ж. Серре.

Метою статті є розгляд та аналіз дипломатичного протоколу насамперед як інструменту впливу на відносини держав між собою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні під час реалізації зовнішньополітичних заходів дипломатичні служби держав дотримуються певних традицій, умовностей і правил, спільність яких називається дипломатичним протоколом. За його допомогою створюються відповідні

умови для того, щоб відносини між державами, урядами та їх представниками могли розвиватися в дружній, мирній атмосфері взаємоповаги. Протокол – це своєрідна нейтральна зона зі своїми правилами та законами, і всім, хто перебуває на цій території, необхідно підкорятися загальним вимогам [2, с. 41–42].

Безперечно, протокол є міжнародною категорією. Обов'язкове його дотримання потрібне під час визнання нових держав, встановлення дипломатичних відносин, призначення глав дипломатичних представництв, вручення вірчих грамот, здійснення дипломатичних візитів, проведення переговорів і бесід, коли організуються зустрічі та проводи офіційних делегацій, скликаються міжнародні наради, конференції.

Акцентуємо увагу, що важко або взагалі неможливо знайти будь-яку зовнішньополітичну акцію, яка б могла бути реалізована без використання дипломатичного протоколу. Він є гнучким. Залежно від стану відносин між країнами під час практичного застосування завжди є можливість надати різних відтінків протокольним правилам. Однак треба завжди мати на увазі, що будь-яке відхилення від правил буде помічатися й оцінюватися [1, с. 28].

Не раз наголошувалося, що дипломатичний протокол є невіддільною складовою частиною дипломатії, її політичним інструментом, формою якою супроводжується будь-яка зовнішньополітична акція держави та якої дотримуються її представництва чи представники. Дипломатія має надзвичайно довгу історію. Уже первісні люди дійшли висновку, що розбіжності краще розв'язувати за допомогою домовленостей. Розв'язання їх силою часто викликало озлоблення суперника й призводило до нових конфліктів [2, с. 11–12].

Правила дипломатичного протоколу ґрунтуються на принципі міжнародної ввічливості, тобто поваги до всього, що символізує чи представляє державу. Вони склалися впродовж тисячоліть і ввібрали в себе умовності й традиції, які відповідали інтересам встановлення та підтримання спілкування [3, с. 150].

Дипломатичний протокол – це не просто етикет. Одне незручне порушення традицій може перерости в багаторічне охолодження відносин між двома країнами, а то й у міжнародний скандал. Протокольні тонкощі відіграють настільки велику роль, що, наприклад, всього лише один необдуманий жест може зірвати грандіозні угоди між державами.

Під час останньої зустрічі Ангели Меркель із Володимиром Путіним у Сочі російський президент подарував гості шикарний букет троянд. Але цей, на перший погляд, цілком природний жест був неоднозначно сприйнятий на Заході. «Те, що здавалося ввічливістю, на ділі є образою: серед провідних світових політиків заведено протягувати для привітання руку, а не дарувати квіти. Інакше кажучи, В. Путін продемонстрував свою повагу над німецькою канцлеркою» [4].

Загальновідомо, що монархічні держави приділяють протоколу найбільше уваги, оскільки вони є більш консервативними особливо

шанують традиції. Але трапляються випадки його порушення. Дружина Барака Обами, Мішель, попросила в Єлизавети II дозволу обійняти її. Взагалі-то королівський протокол відкидає будь-який фізичний контакт із монаршою особою, крім рукостискання [5], а під час візиту до Саудівської Аравії у 2015 році потисла руку королю, хоча іслам суворо забороняє чоловікам торкатися чужих жінок. Такі випадки сьогодні не призводять до конфліктних ситуацій, але в 1992 році прем'єр-міністр Австралії Пол Кітінг дозволив собі обійняти королеву Єлизавету II, що призвело до справжнього дипломатичного скандалу.

Дональд Трамп, президент США, поклав королеві Єлизаветі руку на спину. Одразу постає питання: було порушення протоколу чи ні. На офіційному сайті Королівської родини про норми поведінки під час зустрічі з королевою сказано: «Не існує обов'язкових кодексів поведінки під час зустрічі з королевою або будь-яким іншим членом королівської сім'ї, але багато людей вважають за краще дотримуватися традиційних норм» [6].

Мадлен Олбрайт, державна секретарка США, узагалі винайшла свою «дипломатію брошок». На кожному зустріч вона надівала брошку й так давала зрозуміти, як вона ставиться до обговорюваної ситуації.

Загалом, порушення дипломатичних традицій не є трагедією. Але зробивши помилку, політик повинен якось вийти зі становища, наприклад доречно й самокритично пожартувати [7].

Дональд Трамп доволі часто припускається у своїх промовах і поведінці помилок. Але радник команди Державного департаменту США і віцепрезидента з міжнародної політики не вважає порушенням дипломатичного протоколу, а навпаки – своєю особливістю.

Зазначається, що порушення дипломатичного протоколу може і взагалі не мати шкідливого характеру. Як свідчить дипломатична практика, порушення встановлених вимог дипломатичного протоколу у відносинах між державами, відступ від протокольних норм може бути завчасно погодженим між відповідними державами й відбуватися із прямого дозволу, щодо якої такі порушення мали місце, й може розглядатися як публічна демонстрація підтримки однією державою іншої [8, с. 47].

М. Горбачов колись на зеленій галявині перед Білим домом махнув рукою і сказав, що він з американським президентом зустрічається «без протоколу». Насправді це був передбачений протоколом жест. Це демонстрація того, що сторони домовилися [9, с. 32].

Вуд Джон та Серре Жан у своїй роботі «Дипломатичний церемоніал та протокол», яка є своєрідним довідником у цій сфері, зазначали, що в політичній та адміністративній структурі протокол відводить кожному своє місце, гарантує всім посадовцям можливість користуватися своїми правилами, розв'язує спірні питання старшинства, а також спірні моменти надання привілеїв та імунітетів. Між королівськими дворами та дипломатичними представниками не раз виникали непорозуміння через ущемлення їхнього престижу. Необхідні були століття для того, щоб покласти

край цим конфліктам. Протокол надає можливість кожному безперешкодно виконувати свої повсякденні обов'язки. Умисне порушення етикету розцінюється як демонстрація недовіри дипломату [10, с. 37–38].

Як слушно зазначає Ф.Ш. Ларіна, дипломатичний протокол являє собою універсальний засіб для підтримки діалогу між державами з різними зовнішньополітичними та культурними традиціями. Норми дипломатичного протоколу мають низку важливих властивостей. По-перше, дипломатичний протокол досить гнучкий і пов'язаний із правилами етикету. По-друге, гнучкість норм дає державі змогу своєчасно реагувати на події у світовому співтоваристві. По-третє, норми протоколу можуть бути підходящим засобом розв'язання складних взаємин між державами [11].

Звернімо увагу на дисертаційну роботу О.В. Ксенофонтова, де наголошується, що норми дипломатичного протоколу – це не винахід якоїсь однієї країни або групи дипломатів, а підсумок багатовікового спілкування держав. Протокол – категорія історична. Водночас людство відбирало повторювані правила, умовності і традиції, які відповідали інтересам підтримки нормальних взаємин між державами. Норми дипломатичного протоколу під час розвитку відносин між державами історично еволюціонували.

Варто зазначити, що норми протоколу, по-перше, спираються на те, що кожній офіційній особі повинно бути виявлено належну повагу з боку влади і офіційних осіб. По-друге, норми дипломатичного протоколу застосовуються на рівних підставах до представника будь-якої держави. По-третє, дотримання правил дипломатичного протоколу ґрунтується на принципі взаємності. Дипломатичний протокол за своїм призначенням є міжнародною категорією. Його основні норми повинні дотримуватися більш-менш адекватно всіма державами світу. Водночас дипломатичний протокол кожної країни має свою специфіку [12].

Р.Дж. Фельтгем зазначає, що протокол – це офіційна дипломатична поведінка [13, с. 282]. Дотримання загальних правил протоколу становить основу дипломатичної практики будь-якої країни, хоча в кожній є свої певні особливості, зумовлені специфікою національних традицій, суспільного устрою. Відступ від дипломатичного протоколу або порушення його норм недопустимі, бо вони можуть завдати шкоду іміджу країни й спричинити небажані політичні наслідки. Не можна не погодитися, що дипломатичний протокол є зразком міжнародного спілкування, на який рівняються всі організації та приватні особи. Ці правила вносять у міжнародні відносини ієрархію, дисципліну, організованість, без чого спільнота людей, зокрема й міжнародна, не може нормально функціонувати. Протокол багатогранний і різноманітний, тому й різні політичні наслідки його норм. Відповідно, ціна протокольної помилки також різна: від дипломатичного протесту до дострокового припинення візиту і навіть до ще серйозніших наслідків. Небезпідставно досвідчені дипломати наголошують, що у протоколі немає дрібниць. Ці «дрібниці» зумовлюють серйозні політичні ускладнення [14, с. 12–13].

Дипломатичній практиці відомі випадки навмисного, а іноді й демонстративного нехтування традиційними протокольними нормами призначення посла. Цим користуються, наприклад, з метою здійснення запланованого зовнішньополітичного кроку для загострення ситуації або зниження рівня дипломатичних відносин із тією чи іншою країною. Передчасна публікація факту призначення посла до закордонної держави в разі, якщо кандидатура заздалегідь є несприятливою, – це є засобом політичного тиску або засобом посилення конкретної конфліктної ситуації [15, с. 106].

Дипломатичний протокол – це мова символів. Для того, щоб завдати політичної шкоди офіційній особі, а значить і державі, яку він представляє, або ж навпаки – показати свою прихильність, зовсім необов'язково щось робити – треба подати певний знак, а обізнані люди прочитають його і розтлумачать усьому світу [9, с. 89].

Вищевикладене дає змогу зробити висновок, що дипломатичний протокол є невіддільною складовою частиною дипломатії як на сучасному етапі, так і в минулому. Становить фундамент мирного існування держав на політичній арені. Розглядається як міжнародна категорія, без якої неможлива зовнішньополітична діяльність країн. Інші використовують щодо протоколу поняття «нейтральна зона», і з цим не можна не погодитися. Норми дипломатичного протоколу є гнучкими. Доказами цього є особливості протоколу кожної з держав. Чинне законодавство України зазначає, що Міністерство закордонних справ України під час підготовки візитів в Україну високих посадових осіб іноземних держав інформує Управління державної охорони України щодо протокольної практики відповідної іноземної держави, зокрема особливостей протокольного та організаційного забезпечення візитів вищих посадових осіб України до цієї іноземної держави.

Згідно з пунктом 2 Указу Президента України «Про Державний Протокол та Церемоніал України» Державний Протокол та Церемоніал України – це сукупність вимог щодо забезпечення єдиного порядку проведення офіційних заходів за участю Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, Міністра закордонних справ України, інших вищих посадових осіб України з урахуванням загальноприйнятих норм, правил і традицій, а також національних традицій України [16].

Візити в Україну за особливостями їх здійснення поділяються на державні, офіційні, робочі візити, візити проїздом, неофіційні візити, візити у статусі особистого гостя. У програмі візиту передбачається проведення переговорів, зустрічей і бесід, офіційного обіду (сніданку, вечері) на честь особи, яка очолює іноземну делегацію, а також інших заходів з урахуванням побажань глави делегації, рівня та складу делегації. У разі прибуття глави іноземної делегації з дружиною у програмі візиту передбачається участь у протокольних заходах дружини відповідної офіційної особи з української сторони.

Законодавство України визначає, що серед характерних складників церемоніалу України є такі: перед трапом літака розстелюється червона килимова доріжка, вишиковуються воїни почесної варти, дівчата в наці-

ональному вбранні вручають главі іноземної держави хліб-сіль, а в разі участі в державному візиті дружини глави іноземної держави – юнаки у національному вбранні вручають їй квіти. Обов'язковою частиною візиту передбачена церемонія вшанування главою іноземної держави пам'яті жертв голодоморів у країні, що передбачає запалення главою іноземної держави свічки біля Меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні, вшанування пам'яті жертв голодоморів уклонем голови, висадження куща калини. Передбачено протокольні заходи за участю Президента України, що проводяться в Україні, серед яких – Інавгурація Президента України, зустрічі Президента України з главами дипломатичних представництв іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні, покладання вінків і квітів до могили Невідомого солдата у місті Києві, покладання квітів до пам'ятника хрестителю Русі – князеві Володимирі в місті Києві, покладання квітів до пам'ятника Т. Шевченку в місті Києві, покладання квітів до пам'ятника М. Грушевському, вручення державних нагород і президентських відзнак, військовий парад, урочисте засідання, а також варто виділити заходи за участю дипломатичного корпусу.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що норми дипломатичного протоколу не варто недооцінювати. Століттями накопичувались і відбирались правила й умовності, які відповідали інтересам підтримання спілкування. З появою держав і зв'язків між ними стали складатися протокольні норми спілкування. Зміни та вдосконалення дипломатичного протоколу відбувається постійно і в наш час. Вони зумовлені політичними процесами в світі. У дипломатичних колах до протоколу ставляться серйозно. Їх краще не порушувати, щоб не зіпсувати взаємини між державами. В історії дипломатії багато прикладів, коли через нехтування дипломатичним протоколом або через умисне недотримання виникали конфліктні ситуації, погіршувалися відносини між державами.

Але, як вище зазначалося, у деяких випадках умисне їх порушення відбувається за домовленістю між країнами. Це дає змогу показати міжнародному співтовариству існування особливих відносин між ними. Не можна однозначно стверджувати, що норми протоколу є універсальними. У країні перебування враховуються вимоги й місцевого протоколу. Наприклад, в імператорському Китаї навіть перехід із літніх головних уборів на зимові відбувався в суспільстві за імператорським указом. Це свідчить про те, що національні правила та умовності, безперечно, повинні поважатися на враховуватися.

На завершення статті наведемо висловлювання Г.О. Науменко, протоколіста, багатолітнього практика з великим досвідом роботи у сфері дипломатичного протоколу: «Протокол є багатограним. Знаючи його, ви ніколи не опинитеся в незручній ситуації, тому що, оперуючи протоколом, ви завжди зможете знайти вихід. У протоколі є все».

Література:

1. Борунков А.Ф. Дипломатический протокол России. Москва : Международные отношения, 2007. 264 с.
2. Сагайдак О.П. Дипломатичний протокол та етикет. Київ : Знання, 2010. 398 с.
3. Сагайдак О.П., Сардачук П.Д. Посольство і консульство: організація і форми роботи. Львів : Знання, 2014. 317 с.
4. Дипломатический этикет: роковой ошибкой может стать и букет для дамы. URL: <https://kp.ua/politics/608927-dyplomatycheskyi-etyket-rokovoio-oshybkoimozhet-stat-y-buket-dlia-damy-y-rukopozhatye-s-korolem>.
5. Зустріч з Єлизаветою II: хто порушив етикет. URL: <https://tsn.ua/lady/zvezdy/zvezdy/zustrich-z-britanskoju-korolevoju-hto-z-zirok-porushiv-etiket-1346889.html>.
6. Donald Trump Put His Hand on Queen Elizabeth's Back at State Banquet: Did He Break Protocol? URL: <https://people.com/politics/donald-trump-put-hand-queen-elizabeth-back-state-dinner-break-protocol>.
7. Що таке дипломатичний протокол? Що буде, якщо його порушать? URL: <https://uk.etcetera.media/shho-take-diplomatichniy-protokol-tse-pravda-shho-yogo-ne-mozhna-porushuvati.html>.
8. Федчишин С.А. Порушення дипломатичного протоколу в контексті дисциплінарних проступків працівників дипломатичної служби України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2016. № 21. С. 46-49.
9. Науменко Г.А. Его величество протокол. Київ : Справи Сімейні, 2007. 199 с.
10. Вуд Дж., Серре Ж. Дипломатический протокол и церемониал. Москва : Международные отношения, 2011. 416 с.
11. Ларіна Ф.Ш. Дипломатичний протокол у праві зовнішніх зносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Казань, 2008. 173 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/diplomaticheskii-protokol-v-prave-vneshnikh-snoshenii>.
12. Ксенофонов О.В. Роль дипломатичного протоколу в реалізації норм міжнародного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2007. 198 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/rol-diplomaticheskogo-protokola-v-realizatsii-norm-mezhdunarodnogo-prava>.
13. Фельтхэм Р.Дж. Настольная книга дипломата. Минск : Новое знание, 2004. 304 с.
14. Калашник Г.М. Вступ до дипломатичного протоколу та ділового етикету. Київ : Знання, 2007. 143 с.
15. Сакун О.Ф. Дипломатическое ремесло. Москва : Международные отношения, 2016. 440 с.
16. Про Державний Протокол та Церемоніал України : Указ Президента України від 22 серпня 2002 року № 746/2002, у редакції від 15.02.2010 року, підстава 98/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/746/2002>.

Shkabaro V., Palieieva Yu. State protocol: past and present in the context of the impact on relations between states

Summary. Each state has its own socio-economic, socio-political system, history, culture, language, religion, traditions. Normal communication would be impossible if they all did not adhere to the general principles of relations, especially such as respect for sovereignty, equality, territorial integrity, non-interference in the internal affairs of another state. To communicate with the leaders of other states without harming the prestige of the state, to keep to the generally accepted rules of communication, to respect the peculiarities of the states – these are the generally accepted foundations of international communication. The article explores the concept of a diplomatic protocol, studies the effect of the diplomatic protocol on relations between states. Mandatory observance of it is necessary in the recognition of new states, the establishment of diplomatic relations, in the appointment of heads of diplomatic missions, in the presentation of credentials, in diplomatic visits, in negotiations and talks.

It is emphasized that the diplomatic protocol is an integral part of diplomacy, its political instrument, the form of which accompanies any foreign policy action of the state and which is followed by its representatives. Diplomacy has an extremely long history. Cases of neglect of protocol standards are considered. This entails a complication of the situation between countries. The significance of the diplomatic protocol as an everyday diplomatic practice is studied. In diplomatic circles, the protocol is taken seriously. It is better not to disturb them. There have been many examples in the history of diplomacy where conflicts have arisen due to neglect of diplomatic protocol or intentional non-compliance. In some cases, intentional violations of the protocol are agreed between countries. This makes it possible to show the international community the existence of a special relationship between them.

Key words: ceremonial, cultural traditions, international politics, national characteristics, official events, protocol events, supreme bodies of state power.